

Ігор КОВАЛЬ

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
ihor.m.koval@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-5332-6958

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ЗАКОНИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

<http://doi.org/10.23939/law2024.44.074>

© Коваль І., 2024

З’ясовано, що природно-правові закони розвитку суспільства є невід’ємною складовою частиною формування цивілізованої правової системи в межах правового простору. Людина не може впливати на норми природного права, а лише максимально послуговуватися ними, пізнавати їх і втілювати у позитивно-правове поле держави для формування правового і демократичного суспільств. Ціннісним виміром розвитку людиноцентрованого суспільства є рівень правової свідомості та правової культури його громадян, а також здатність формувати в молодого покоління ціннісно-правові орієнтири на правомірну поведінку.

Наголошено, що суспільні процеси в сучасному світі динамічні і не завжди позитивне право може вчасно врегулювати певні відносини з огляду на тривалість законодавчого процесу. Норми природного права діють безперервно і завжди “готові” скорегувати ті чи ті аспекти функціонування суспільства.

Зазначено, що суспільна мораль також формується на основі норм природного права, звичаїв та традицій певної спільноти людей, але часто норми моралі не відповідають нормам природного права або їй суперечать їм. Така ситуація складається за умов, коли суспільство нехтує загальнолюдськими цінностями, формується як авторитарне, чи тоталітарне. Ціннісні орієнтири людей зазнають певної деформації під впливом неправової ідеології, спотвореного сприйняття соціокультурних феноменів.

Негативним аспектом є те, що такі антиціннісні установки особи можуть відображатися під час прийняття нормативно-правових актів держави, виконання і дотримання яких буде загальнообов’язковим.

Акцентовано увагу на тому, що норми природного права впливають на формування правосвідомості конкретної особи і суспільства загалом, що є важливим чинником для повноцінного розвитку державного суспільства, адже громадяни з таким рівнем правосвідомості здатні сформувати громадянське суспільство і максимально його розвинути в напрямку правової держави.

Правова культура особи формується під впливом суспільних цінностей, морально-етичних норм та правосвідомості. Правову культуру важливо не лише активно розвивати, а й вчасно формувати. Мовиться про молоде покоління, правову свідомість і куль-

туру якого потрібно формувати з дитинства. У цьому процесі важлива роль належить закладам освіти, сім'ї, оточенню.

Ключові слова: природне право, суспільство, правова культура, правова свідомість, позитивне право, ціннісні правові орієнтації.

Постановка проблеми. Суспільство, як цілісний організм, розвивається за певними законами і нормами. Сучасне державне суспільство встановлює визначені правила поведінки, дотримання яких є обов'язковим для громадян, але поряд з цим існують природно-правові норми, які розкривають першооснову розвитку людства і слугують мірилом поведінкових реакцій конкретного індивіда.

Суспільні процеси в сучасному світі динамічні, і не завжди позитивне право може вчасно врегулювати певні відносини з огляду на тривалість законодавчого процесу. Норми природного права діють безперервно і завжди "готові" скорегувати ті чи ті аспекти функціонування суспільства.

Суспільство розвивається за природно-правовими законами, і норми позитивного права не можуть існувати окремо від норм природного права, вони мають брати за основу природні вимоги розвитку цивілізації. Якщо норми позитивного права конкретного суспільства не будуть брати за основу норми природного права, що визнаються цим суспільством, то таке суспільство не зможе повноцінно розвиватися і почне занепадати, перетворюватися на недемократичне, а держава – на тоталітарну, неправову.

Для належного розвитку сучасного суспільства потрібно брати за основу природно-правові цінності, ідеальну модель побудови соціуму. Це не означає, що треба фанатично намагатися побудувати ідеальне суспільство, але спрямовувати розвиток держави в напрямку загальнолюдських цінностей, встановлених також природним правом, однозначно потрібно.

Аналіз дослідження проблеми. Гносеологічний аспект природно-правових законів розвитку суспільства потрібно досліджувати комплексно, на основі наукових концепцій, сформованих і розкритих представниками як природно-правової, так і позитивно-правової наукових шкіл.

Для всебічного аналізу й осмислення вказаної проблематики доцільно спиратися на науково-теоретичний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, соціологів і філософів, а саме: С. П. Рабінович виокремив природно-правові підходи в юридичному регулюванні [3], М. І. Козюбра розкрив доктрину природного права в контексті історичних процесів та досягнень сучасної правової теорії та практики [4], О. М. Костенко окреслив концепцію природного права у світлі соціального натуралізму [5], А. С. Романова обґрунтовує значення природного права у регулюванні суспільних відносин на основі верховенства права [6], Т. В. Михайліна розкриває правосвідомість у правовій системі на основі кібернетичного та синергетичного аспектів [7], О. М. Макеева обґрунтовує правову культуру як елемент правової системи [9], О. І. Савайда та В. В. Надурак характеризують проблеми розвитку правової культури як загальносоціального феномену [10] та ін.

Комплексно-компаративний підхід у дослідженні задекларованої проблематики сприяє істинному розумінню сутності осмислюваного явища і робить його доступним для сприйняття не лише вузькому колу науковців, але й усім зацікавленим особам у суспільстві.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати гносеологічний аспект природно-правових законів розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Кожне сучасне суспільство прагне до прогресивного розвитку, про що свідчить науково-технічний, економічний, культурний прогрес. Важливим є те, щоб цей

розвиток відбувався за принципом людиноцентризму, а отже, з дотриманням основних прав і свобод людини та громадянина.

Суспільство – це певна організована сукупність людей, яка на окремому етапі свого розвитку об'єднана конкретними взаємовідносинами як самодостатня соціальна система, що ґрунтується на взаєминах між людьми, які складаються в процесі реалізації особистих потреб кожного індивіда.

Взаємодію індивідів у межах окремого суспільства називають соціальною, а людство як спільнота людей є окремим видом суспільства [1].

У довідково-енциклопедичних джерелах зазначається, що суспільство як універсальну соціальної філософії та соціології можна трактувати у широкому розумінні як спосіб колективної життєдіяльності розумних істот, а також як складно організовану, відкриту, динамічну, надіндивідуальну систему, сукупність всіх форм організації людей і всіх способів їхньої взаємодії та діяльності [2].

Визначень поняття “суспільство” є досить багато і розкривається цей термін з позиції філософії, соціології, політології і правознавства. Усі вони доповнюють одне одного, висвітлюючи це багатогранне явище з різних сторін. Можна стверджувати, що такий складний механізм не може функціонувати лише за писаними нормами позитивного права, адже ми ведемо мову і про додержавні суспільства, які відзначалися чіткою організацією, структурною побудовою і системою взаємодії та взаємозв'язків на основі звичаєвих норм, норм природного права тощо.

Природне право, як загалом природно-правова концепція, дуже часто ототожнюється з богословським, канонічним правом і підходом до трактування.

На нашу думку, канонічний підхід є одним з аспектів природно-правової теорії. Норми природного, позитивного, канонічного права мають часто спільну ціннісну основу свого існування і розвитку – справедливість, людиноцентризм та забезпечення правомірного існування людства.

Як зазначає С. П. Рабінович, доцільно виокремлювати два напрями осмислення природного права як правових закономірностей: метафізичний (природне право пов'язується чи ототожнюється із всезагальними закономірностями); емпіричний, зорієнтований на особливі (загальні соціонормативні, юридичні, державно-юридичні) регулятивні закономірності. Вчений зазначає, що “саме емпіричний підхід до осмислення природного права дозволяє осмислювати його в зв'язках із соціокультурно зумовленою юридичною діяльністю, виробляти оптимальні моделі функціонування і розвитку юридичних інститутів” [3, с. 513].

Відомий науковець М. І. Козюбра акцентує увагу на тому, що природне право звернене до морально-етичних основ, а отже, загалом доктрина природного права орієнтована на пошук об'єктивної сутності права. Це розширює і поглиблює зміст права, пов'язуючи його з нагромадженими впродовж багатьох століть цінностями світової культури, основою яких є людина, її гідність, невідчужувані права й свободи, які виражають природи людини та “обмежують державу, зокрема й законодавчу владу, примушують до встановлення певних обов'язків щодо гарантування цих прав і свобод, а отже, є суттєвою перешкодою для державного свавілля” [4, с. 12–42].

Зазначимо, що суспільна мораль також формується на основі норм природного права, звичаїв та традицій певної спільноти людей, але часто норми моралі не відповідають нормам природного права або їй суперечать їм. Така ситуація складається за умов, коли суспільство нехтує загальнолюдськими цінностями, формується як авторитарне чи тоталітарне. Ціннісні орієнтири людей зазнають певної деформації під впливом неправової ідеології, спотвореного сприйняття соціокультурних феноменів.

Негативним аспектом є те, що такі антиціннісні установки особи можуть відображатися під час прийняття нормативно-правових актів держави, виконання і дотримання яких буде загальнообов'язковим.

О. М. Костенко слушно зазначає, що “буквенну” форму позитивного законодавства формують люди, а закони природного права не створені людьми, а відкриті ними, так як, наприклад, людина не створює, а відкриваються закони фізичної чи біологічної природи. Закони природного права мають бути субстанцією позитивного законодавства [5, с. 115–138].

Якщо позитивне право не буде брати за основу норми природного права, то такі нормативно-правові акти рано чи пізно потребуватимуть змін, доповнень як такі, що не відповідають вимогам розвитку суспільства. Мовиться не про часові межі, про те, що з розвитком цивілізації розвивається суспільство і відповідно норми права потрібно оновлювати і вдосконалювати. Йдеться про те, що якщо норма позитивного права не враховує принцип людиноцентризму, пріоритет і цінність прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також ментальних й історичних аспектів суспільства, то саме суспільство її намагатиметься "ігнорувати", шукати спосіб обійти і, найгірше – порушувати.

Загалом погоджуємося з думкою, що ціннісні аспекти доктрини природного права полягають у загальнолюдському сприйнятті природно-правових норм як канонічно-церковних, природничих законів побудови Всесвіту [6, с. 632–635].

Норми природного права впливають на формування правосвідомості конкретної особи і суспільства загалом, що є важливим чинником для повноцінного розвитку державного суспільства, адже громадяни з таким рівнем правосвідомості здатні сформувати громадянське суспільство і максимально його розвинути в напрямку правової держави.

Т. В. Михайліна констатує, що правосвідомість існує як розумово-психологічна категорія щодо незалежного елемента правової системи, що забезпечує її інтегративно-синергетичні властивості та відображає сукупність знань, уявлень та емоцій щодо фактичного і бажаного стану правових феноменів [7, с. 150–155].

У природно-правовому підході синергетика – важливий напрям, адже всі суспільні процеси, зокрема і правові, можна охарактеризувати як такі, що формуються за принципом "впорядкованого хаосу".

Також правосвідомість трактують як категорію, що містить сукупність оцінних думок та настанов, які визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин до права і законодавства, а також практика його застосування, правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [8, с. 12].

Важливо акцентувати увагу на правовій культурі особи, що формується під впливом суспільних цінностей, морально-етичних норм та правосвідомості.

Правову культуру трактують як сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів, правової діяльності, правових звичаїв. Вона (правова культура) є визначником рівня правової розвиненості особи, визначає характер правової діяльності особи, а також рівень засвоєння суб'єктом правових норм і можливості об'єктивної оцінки та прогнозування подальшого розвитку правової системи [9, с. 64–67].

Правову культуру важливо не лише активно розвивати, а й вчасно формувати. Мовиться про молоде покоління, правову свідомість і культуру якого потрібно формувати з дитинства. У цьому процесі важлива роль належить закладам освіти, сім'ї, оточенню.

Також важливо за можливості запроваджувати практику правового всеобучу для ознайомлення громадян різної вікової категорії, різного професійного спрямування з основними правами, свободами та обов'язками людини, з певними правовими аспектами, що потрібні для їх професійної реалізації.

Правова культура, що сформувалася в суспільстві, є важливим аспектом для становлення правопорядку, адже вона бере участь у формуванні правової реальності, з якої складається правопорядок у суспільстві [10, с. 707–711].

Високий рівень правосвідомості, правової культури, розуміння норм природного права сприяє дотриманню правопорядку в суспільстві не через страх перед законом, а з поваги до нього, до оточення і до соціуму.

Елементом правосвідомості є ставлення особи до права через психологічний (сприйняття правової дійсності) та ідеологічний (об'єктивне розуміння норм і приписів права для суспільства і держави) рівні [11, с. 34–38].

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що природно-правові закони розвитку суспільства є невід’ємною складовою частиною формування цивілізованої правової системи в межах правового простору. Людина не може впливати на норми природного права, а лише максимально по-слугувуватися ними, пізнавати їх і втілювати у позитивно-правове поле держави для формування правового і демократичного суспільств.

Ціннісним виміром розвитку людиноцентрованого суспільства є рівень правової свідомості та правової культури його громадян, а також здатність формувати в молодого покоління ціннісно-правових орієнтирів на правомірну поведінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Суспільство (2018). *Вільна енциклопедія Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> (Дата звернення: 16.09.2024).
2. Суспільство. (2006). *Велика Українська Енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> (Дата звернення: 16.09.2024).
3. Рабінович С. П. (2010). Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 576 с.
4. Козюбра М. І. (2021). Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. № 1. С. 12–42.
5. Костенко О. М. (2021). Що таке природне право? Концепція природного права у світлі соціального натуралізму. *Право України*. № 1. С. 115–138.
6. Романова А. С. (2023). Правова доктрина природного права у регулюванні суспільних відносин на основі верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 632–635.
7. Михайліна Т. В. (2019). Правосвідомість у правовій системі: кібернетичний та синергетичний аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. С. 150–155.
8. Герасіна Л. М., Данильян О. Г., Дзьобань О. П. (2009). Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія. Х.: Право. 352 с.
9. Макєєва О. М. (2012). Правова культура як елемент правової системи. *Часопис Київського університету права*. № 4. С. 64–67.
10. Савайда О. І., Надурак В. В. (2020). Правова культура як загальносоціальний феномен: проблеми розвитку. Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kharkiv, Ukraine, January 20–21. С. 707–711.
11. Зубчевська С. В. (2019). Правова культура як запорука формування правової відповідальності молоді. *Наукові праці МАУП*. Педагогічні науки. № 67. Т. 1. С. 34–38.

REFERENCES

1. *Suspilstvo*. [Society] (2018). Vilna entsyklopediia Vikipediia. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> (Accessed: 16.09.2024). [In Ukrainian].
2. *Suspilstvo*. [Society] (2006). Velyka Ukrainiska Entsyklopediia. Retrieved from: <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> (Accessed: 16.09.2024). [In Ukrainian].
3. Rabinovych, S. P. (2010). *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні* [Natural law approaches in legal regulation]: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 576 p. [In Ukrainian].
4. Koziubra, M. I. (2021). *Doktryna pryrodnoho prava: cherez istorychni zlety y padinnia do vyznannia osnovoiu naivazhlyvishykh dosiahnen suchasnoi pravovoi teorii ta praktyky*. [The doctrine of natural law: through historical ups and downs to recognition as the basis of the most important achievements of modern legal theory and practice]. Pravo Ukrainy. No. 1. P. 12–42. [In Ukrainian].

5. Kostenko, O. M. (2021). *Shcho take pryrodne pravo? Kontsepsiia pryrodnogo prava u svitli sotsialnoho naturalizmu*. [What is natural law? The concept of natural law in the light of social naturalism]. *Pravo Ukrainy*. No. 1. P. 115–138. [In Ukrainian].
6. Romanova, A. S. (2023). *Pravova doktryna pryrodnogo prava u rehuliuvanni suspilnykh vidnosyn na osnovi verkhovenstva prava*. [The legal doctrine of natural law in the regulation of social relations based on the rule of law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. P. 632–635. [In Ukrainian].
7. Mikhailina, T. V. (2019). *Pravosvidomist u pravovii systemi: kibernetychnyi ta synerhetychnyi aspekty*. [Legal awareness in the legal system: cybernetic and synergistic aspects]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 8. P. 150–155. [In Ukrainian].
8. Herasina, L. M., Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2009). *Pravosvidomist i pravova kultura yak bazovi chynnyky derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini* [Legal awareness and legal culture as basic factors of the state-building process in Ukraine]: monohrafiia. Kh.: Pravo. 352 p. [In Ukrainian].
9. Makieieva, O. M. (2012). *Pravova kultura yak element pravovoi systemy*. [Legal culture as an element of the legal system]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 4. P. 64–67. [In Ukrainian].
10. Savaida, O. I., Nadurak, V. V. (2020). *Pravova kultura yak zahalnosotsialnyi fenomen: problemy rozvytku*. [Legal culture as a general social phenomenon: problems of development]. Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kharkiv, Ukraine, January 20–21. P. 707–711. [In Ukrainian].
11. Zubchevska, S. V. (2019). *Pravova kultura yak zaporuka formuvannia pravovoi vidpovidalnosti molodi*. [Legal culture as a key to the formation of legal responsibility of young people]. *Naukovi pratsi MAUP. Pedahohichni nauky*. No. 67. T. 1. P. 34–38. [In Ukrainian].

Дата надходження: 22.09.2024 р.

Ihor KOVAL

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Theory of Law
and Constitutionalism Department,
Ph.D. in Law, Associate Professor
ihor.m.koval@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-5332-6958

NATURAL LAWS OF SOCIETY DEVELOPMENT: GNOSEOLOGICAL ASPECT

It was found that the natural and legal laws of the development of society are an integral component of the formation of a civilized legal system within the legal space. A person cannot influence the norms of natural law, but only use them as much as possible, get to know them and embody them in the positive legal field of the state for the formation of a legal and democratic society. A valuable dimension of the development of a human-centered society is the level of legal awareness and legal culture of its citizens, as well as the ability to form value-legal guidelines for lawful behavior in the younger generation.

It is emphasized that social processes in the modern world are dynamic and not always positive law can timely regulate certain relations, given the duration of the legislative process. Norms of natural law operate continuously and are always “ready” to adjust certain aspects of society’s functioning.

It is noted that social morality is also formed on the basis of the norms of natural law, customs and traditions of a certain community of people, but often the norms of morality do not correspond to

the norms of natural law, or even contradict them. Such a situation occurs under conditions when society neglects universal human values, is formed as authoritarian or totalitarian. People's value orientations undergo certain deformation due to the influence of illegal ideology, distorted perception of socio-cultural phenomena.

The negative aspect is that such anti-value attitudes of a person may be reflected in the adoption of normative legal acts of the state, the implementation and observance of which will be universally mandatory.

Attention is focused on the fact that the norms of natural law influence the formation of legal awareness of a specific person and society in general, which is an important factor for the full development of state society, because citizens with such a level of legal awareness are able to form civil society and develop it as much as possible in the direction of the rule of law.

The legal culture of a person is formed under the influence of social values, moral and ethical norms and legal awareness. It is important not only to actively develop legal culture, but also to form it in time. We are talking about the young generation, whose legal consciousness and culture must be formed from childhood. In this process, an important role belongs to educational institutions, the family, and the environment.

Keywords: natural law, society, legal culture, legal consciousness, positive law, value-based legal orientations.